

DÜNE ÖVGÜ GÜNE YERĞİ BAĞLAMINDA DİVAN ŞAİRİNİN ADALET VE MAZİ ARAYIŞI

Murat ÖZTÜRK¹

Öz

İnsanı diğer canlılardan ayıran en önemli özelliklerinden biri de zaman tasavvuruna sahip olmasıdır. An'da yaşayan insan, bir yandan geçmişe dönüp hafızasını yoklar; diğer yandan gelecekle ilgili hayaller kurup beklentiye girer. Onun yaşadıkları zamana yüklediği anlamı etkiler. Şairler-yazarlar ise bu hâli farklı duygular ve üsluplarla işler. Türlü psikolojik hâller, dış çevrede görülen sıkıntılar ve mutluluk vermeyen ortamlar şairi devirden hoşnutsuzluğa iter. Daha adil, daha keyifli ve huzurlu geçmiş arayışına sevk eder. Klasik Türk şiirinde de kimi şairler hayat tecrübelerine ve duygusal hâllerine göre buldukları zamandan hoşnut olmayıp maziye duydukları özlemi kaleme almışlardır. Bu çalışmada şahsi veya toplumsal sebepler ve kaygılardan dolayı maziye övgü, hâl'e yergi içeren metinler konu edilmiştir. Bu bakımdan metinlerin hiciv ve methiye tarzlarına dair içerikleri de dikkate alınmıştır. Bu metinlerde geçmişin meşhur ve aranan şahsiyetlerine telmihler yapılmış; zaman yer yer tarih bilgisi ve bilinci dâhilinde tasavvur edilmiştir. Tespit ettiğimiz bu şiirlerin on yedinci asırda arttığı, toplumsal çözülme ve devlet idaresindeki başarısızlıkların maziye dönme arzusunu kabarttığı müşahade edilmiştir. Bu bakımdan şiirlerin tarihsel bağlamlarına da kısmi göndermeler yapılmıştır. Bu şiirlerin üretim süreci ve şairi bu temaya çeken hususlara temas edilmiştir. Şiir metinlerinin anlam çerçeveleri verilmeye çalışılmış, divan şiirinin tarihî hadiselerle ayna tutabileceği örnekendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: mazi, hiciv, methiye, IV. Murat, divan şiiri.

¹ Doç. Dr. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü, Van, e-posta: muratozturk8@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8830-9587

THE SEARCH FOR THE PAST AND JUSTICE OF THE DIVAN POETS IN THE CONTEXT OF PRAISE FOR THE PAST AND SATIRE FOR DAY

Abstract

One of the most important features that distinguishes human beings from other living things is that they have the concept of time. The person living in the moment, on the one hand, goes back to the past and probes his memory; on the other hand, he dreams about the future and enters into expectations. It affects the meaning that he attaches to the time they live. Poets/writers, on the other hand, handle this situation with different emotions and styles. Various psychological states, troubles in the external environment and unsatisfactory environments push the poet to discontent with the period. It leads to a search for a fairer, more pleasant and peaceful past. In Classical Turkish poetry, some poets wrote down their longing for the past, being dissatisfied with their time, according to their life experiences and emotional states. In this study, texts containing praise for the past and satire for the past due to personal or social reasons and concerns are discussed. In this respect, the contents of the texts regarding the styles of satire and eulogy were also taken into account. In these texts, references were made to the famous and sought-after figures of the past, and they were conceived from time to time within the knowledge and consciousness of history. It has been observed that these poems that we have identified increased in the seventeenth century, and the social disintegration and failures in the state administration increased the desire to return to the past. In this respect, partial references have been made to the historical contexts of the poems. The production process of these poems and the issues that attract the poet to this theme have been touched upon. The meaning frames of the texts of the poems have been tried to be given and it has been exemplified that the divan poetry can hold a mirror to the historical events.

Keywords: past, satire, eulogy, IV. Murat, divan poetry.

GİRİŞ

İstemek, aramak ve bulmak birbirleriyle ilişkili eylemlerdir. Çoğu zaman insana enerji veren, onu dürtten, harekete geçiren şey, istekler yani arzulardır. Arzu ise bulmayı, sahip olmayı ve tatmin olmayı içerir. Arzuların yerine gelmemesi, tatminsizliği veya mahrumiyeti doğurur. Mahrumiyet ise çoğunlukla karamsarlık, ümitsizlik, mutsuzluk hâli veren duygulara sebep olur. Kimi zaman da insanoğlunda hırs veya haset gibi duyguları öne çıkarır. Bütün bunlar beraberinde yeniden mutluluk ve huzur arayışlarını ya da arzusunu getirir.

Klasik Türk şiiri tarihinde kimi şairlerin biyografileri veya eserleri incelendiğinde, hayat serüvenlerinde yukarıdaki duygu hâlinin tezahür ettiğine dair örneklerle rastlanmaktadır. Şair veya genel olarak sanatkâr, sanatın tabiatı gereği kabul görmeyi ve takdir edilmeyi ister. O, muhataplarından iltifat bekler. Gördüğü veya göreceği iltifat değerince hem kendisine hem de şiirine kıymet biçer.

Sanatçı, herhangi bir alanda insanların geri kalanından ya da büyük çoğunluktan farklı ve yetenekli olduğu inancındadır. Dolayısıyla toplum veya devlet nezdindeki değerinin yüksek

olması gerektiğine inanır. Bu beklenti sanatçıyı iltifat görme, himaye edilme ve ödüllendirme arzusuna iter. Beklentiler karşılık buldukça, kişi sanatıyla kalburüstüne çıktıkça tatmin olur. Bu durumun aksi ise sanatçıyı karamsarlığa, kötümserliğe, şikâyete ve bazen de isyan hâline götürür. Nitekim mesele şiir diliyle,

Ma'rifet iltifata tâbidir

Müşterisiz metâ' zâyidir

şeklinde dile getirilmiştir. Yine özelde şairlik genelde bütün sanatlar için;

Kişiyi iltifât şâ'ir eder

Belki cümle hünerde mâhir eder (Kılıç, 2018, s.372)

beytiyle iltifatın sanatçıda ne tür bir motivasyon unsuru olduğu ifade edilmiştir. İşte bu motivasyonda olamayan yani iltifatın ve liyakatin kendi semtine uğramadığına inanan bazı şairler, yaşadıkları zaman diliminden geçmişe dönmüş, adaletin ve ödüllendirmenin çok daha güçlü olduğuna inandıkları maziye hasret ve övgü unsurlarıyla anmışlardır.

Şairlerin geçmiş zamana yönelik tasavvurlarında şahsi beklentileri kadar devlet düzenine ve toplumsal yapıya dair bakış açıları da etkili olmuştur. Yaşadığı düzende ve devirde mutluluk göremeyen, güvenlik duygusuna sahip olamayan ve arzuladığı değerlerin hayatta tükenmeye yüz tuttuğunu hisseden şairler de geçmişin ihtişamını, zenginliğini ve huzurunu aramaya başlamışlardır. Bu arayışlarda bireysel beklentilerin devlet ve toplum tarafından karşılanmamasının etkisi olduğu gibi samimi olarak devletin eski gücüne, halkın da manevi dinamizmine geri dönmesinin istenmesi yani sosyal kaygılar da belirleyici olmuştur. Gerçek ne olursa olsun adalet ve liyakat arayışının şairlerin zamana anlam yüklemesinin en önemli sebeplerinden biri olduğu görülür.

Yukarıda belirtilen hususlar çerçevesinde tespit ettiğimiz metinlerin en önemli hususiyetlerinden biri de devirler arasındaki yergi ve övgü zıtlığıdır. Kendi çağından, yaşadığı devirden ve mekândan rahatsızlık duyduğu için hiciv diline müracaat eden şairler arayıp özlemine duydukları geçmişe yönelik ise övgü dolu ifadeler kaleme almışlardır.

Araştırmamıza ve değerlendirmelerimize bulgu oluşturan şiir metinlerinde ve ilgili mensur bölümlerde geçmişin bazen devlete yönelik hassasiyetlerin neticesinde tarih bilgisi ve bilinci olarak konu edildiği görülür. Hâl'in de mazide olduğu gibi aynı şaşaa ve huzurla yaşanmak istendiği dikkat çeker. Bu sebeple devletin henüz kuruluş devrinde olduğu 14 ve 15. asır

divanlarında geçmiş arayışına çok da rastlanmaz. Zira devlet özelinde hafıza yenidir. Bununla beraber mazi arayışı olmadığı hâlde devirden ve felekten şikâyet bu asırlarda da mevcuttur.

Esasen maziye dönüp bakmak ve onu yaşanan zamanla ilişkilendirmek Türk edebiyatının -en azından yazılı edebiyatın- tarihi kadar eskidir. Türkçenin ilk yazılı edebî metinleri olan Orhun yazıtlarının pek çok yerinde Türk milletinin geçmişte elde ettiği başarılar ve zaferlerle başta Çinliler olmak üzere bazı düşmanlarına karşı yaşadıkları yenilgilere ve aldanmışlıklara göndermeler yapılır. Hafıza diri tutulur. Ders alınması istenir. Osmanlı klasik şiir metinlerinde mazi tasavvuruyla ilgili olarak bu iki unsura da rastlanmakla beraber devir yergisi ve mazi övgüsü sadedinde çoğu defa ibret yerine gözlemler ve duyguların ifade edilmesi öncelenmiştir. Devletin ve toplumun yaşadığı ve özenilen güzel asırlar ve devirler zikredilirken tarihî olaylara ve şahsiyetlere telmihler yapılmıştır. Bilhassa on yedinci yüzyılda ve de özellikle IV. Murat'ın saltanatı esnasında devir, devlet ve toplum tenkidi yapılırken geçmişe tahassürün arttığı, şairlerin şahsi veya toplumsal sebeplerden ötürü maziye özlem içeren mısralar kaleme aldıkları görülür. Bu tavrın devrin bazı uygulamalarına ve ıslahat raporlarına da yansımaları dikkat çekicidir. Örneğin Sultan II. Osman, Lehistan seferine çıkmadan önce Osmanlı'nın Avrupa'da en bilinen padişahı Kanuni Sultan Süleyman'ın zırhını giyer. Böylece bir padişahı şaşaa ve zafer dolu geçmişiyile anmış olur (Emecen, 2016, s. 223). Öte yandan Koçi Bey de IV. Murat'a sunduğu layihasında cedit Kanuni Sultan Süleyman devrine dönmesini tavsiye eder. Kanuni ve önceki padişahları, bilhassa Yavuz Sultan Selim'i hayır ve övgüyle anar. Koçi Bey devletin bozulmasının ve zayıflamasının temel sebepleri arasında liyakate önem verilmemesini, ulemanın ve hüner ehlinin gerektiği şekilde değer görmemesini özellikle vurgular (Aksüt, 1939, s.33-37). Bu vurgunun sebebi "hâl"de devletin zayıflaması ve düzenin bozulmasıdır. Oysa bahsi edilen önceki asırda güç ve başarı göz kamaştırıcıdır.

Bu metinlerde "ecdâd, eslâf, evvel, zaman" gibi geçmiş çağrıştıran kelimeler dikkat çeker. Öncekilerin veya ataların yaşadığı devirlere gıpta ile bakılması, aynı zamanda yaşanan devirde mutluluk bulunamamasıyla ilgilidir. İktisat arzusuyla yanıp tutuşan, hak ettiği makamda bulunmadığına inanan şair de devlet düzeninden dert yanıp eski padişahları ve devlet adamlarını timsal gösteriyordu. Sosyal ve siyasi çalkantıların had safhaya vardığı ve şikâyetlerle beraber maziye özlemin arttığı on yedinci asır, büyük başarıların hâlâ konuşulmaya devam ettiği bir çağdır. Osmanlı Devleti'nin ekonomik, idari ve askerî açılardan çok güçlü olduğu on altıncı asırdan henüz çıkılmıştır. Bu bakımdan hafıza diridir ve yakın mazi aranmaktadır. Osmanlı'nın ricat ve dağılma bilhassa I. Dünya Savaşı yıllarında da maziye bakışın artması, nostaljik

anırların pek çok şairin kalemine konu edilmesi sadece şair tasarrufuyla değil devrin şartlarıyla da ilgilidir.

Bu makalede bahsi edilen hüner, iltifat ve duygu durumu arasındaki ilişkinin şikâyet üreten ve yer yer hiciv içeren boyutlarından maziye arama, geçmişe özlem duyma konusu üzerinde durulacaktır. Yine adalet ve liyakat arayışının sosyal boyutlarıyla an'ı ve geçmişe değerlendirmekteki etkisi ele alınacaktır. Şairlerin aşk gibi tamamen şahsi duygular içeren ve eski aşklarını ya da kaçırdıkları fırsatları işleyen şiirleriyle (Bektaş, 2009, s, 133-151) yaşlılık günlerinde gençliklerine özlem duydukları ve yer yer mizah içeren şiirleri (Öntürk, 2021, s, 32-47) liyakat ve adalet arayışı ile hale yergi ve maziye övgü bağlamında olmadıklarından makaleye konu edilmemişlerdir. Aynı şekilde yeni padişahı ve sadrazamı kurdukları iddia edilen yeni ve kutlu düzenden dolayı överken devr-i sabık'a olumsuz göndermeler içeren kasideler de çalışmaya dâhil edilmemişlerdir.

1. ÖVGÜ VE YERĞİ BAĞLAMINDA HÂLDEN MAZİYE HASRET İÇEREN METİNLER

Osmanlı klasik şiirinde hicvin ferdi ve sosyal yönleri ile sebeplerini de içeren mazinin yâd edildiği bu metinlerde şairi şiir yazmaya iten asli unsurlar; beklenen talebi elde edememek ve kaybolan adalet ve liyakat duygusuna bağlı olarak devlete dair endişe duymak ve sosyal huzur aramaktır. Bu metinlerin pek çoğunda bu iki unsurun iç içe geçtiğini ifade etmek mümkündür. Kimi zaman şairin -Gelibolulu Mustafa Ali örneğinde görüleceği üzere- şahsi arzularını perdelemek için toplumsal meseleleri bahane ettiği de görülür. Söz konusu metinler reel hayat ve dış dünyayla doğrudan bağlantılı olup şairin şiir üretim sürecinde şiir geleneğinin çizdiği konu ve anlam çerçevelerinin dışına taşan bir mahiyet taşır. Esasen hiciv içeren metinler genel olarak şiir geleneğinin dışındadır. Örneğin ölünün ardından kötü fiillerini sayıp dökmek şiir geleneğinde olmamasına rağmen hiciv metinleri dinen de hoş görülmemeyen bu anlayışın tersini içerebilmekteler (Öztürk, 2013). Hiciv metinleri ne gazellerin pek çoğunda var olan aşk ve meclis kurgusunu ne mesnevilerdeki geleneksel şekil ve içerik unsurlarını ne de diğer nazım şekillerinin tertibini içermek zorundadır. Genel olarak toplumun, bazen de kişilerin yerildiği bu metinlerde şairlerin şiirlerine yansıyan mahrumiyet hisleri, mutsuzlukları ve huzursuzlukları şahsi hayatları ile kurulan metin arasında ortak bağlar oluşturabilmektedir. Olumsuz duyguların varlığı metinleri doğrudan hicve yaklaştırmaktadır.

Edebiyat tarihimizde toplumsal yapıya ve zamaneye yergi içermekle beraber doğrudan maziye övgünün yapılmadığı ancak bazı değerlerin eskiden varken şimdi kaybolduğunun iddia edildiği pek çok metin mevcuttur. Kimi şairler zamaneye şikâyet ve feleğe sitem yönelttikleri şiirler kaleme almışlardır. Bu şiirlere hemen her asırda çok sayıda şairin divanında rastlanabilir. Şiirlerin çoğunda toplumsal çözümlere veya idari düzene karşı yergiler göze çarpar. Talihinden yakınan, kıymetinin bilinmediğini ve hak ettiği ihsana kavuşamadığını düşünen şairler bu olumsuz ruh hâllerini dış dünyaya yansıtırken çoğu zaman tükenen değerlerin, yitip giden maneviyatın ve kaybolan adaletin arayışında olurlar. Bu şiirlerin çoğunun ortak özelliklerinden biri zamaneye karşı ciddi tenkitler içerse de geçmişe karşı özlemi, belirli bir devre yönelik övgüleri içermemeleridir. Bir kısmı hasbihal tarzındadır. “kalmadı”, “kalmamış”, “eksilmede” “yuf” “dedikleri” gibi yokluk, öfke ve tükenmişlik bildiren kelimeler ya redif olarak kullanılır (Cemal Kurnaz’a göre bunlar aynı zamanda devirlerin genel hâllerini özetleyen belge rediflerdir. bk. Kurnaz, 1997, s.265-276) ya da bu kelimeler şiirin anlamını sürükler. Örneğin Esirî, hâl’e seslendiği “kalmadı” redifli şiirinde özetle saygınlık bulması gereken değerlerin ve anlayışın tükendiğini, insanı yücelten erdemlerin toplumda kaybolduğunu, bunların yerini hoşâ gitmez şeylerin aldığını ifade eder. Gazelden iki beyit şöyledir:

Hâliyâ gör bu cihânı ‘ilme rağbet kalmadı

Mün’akis oldı cihân ehline ‘izzet kalmadı

Kalmamışdur nev’-i insânda hakikatden nişân

Zerre denlü kimseden kimseye hürmet kalmadı (Kutlar Oğuz vd. 2018, s.473)

Buna benzer eleştirilerin bir diğeri Bağdatlı Ruhi tarafından da dile getirilmiş, o da zamaneye eleştiriler yöneltirken “eksilmede” redifiyle toplumun sürüklendiği olumsuz atmosferi yansıtmıştır (Kurnaz, 1997, s.266-268). Bunları yaparken geçmişe özlem duyduğuna dair bir ifade serdetmemiştir.

Benzer içerikli şiirlere Nâbî Dîvânı’nda da tesadüf edilir. Onun

Bir devrde geldik ki azîzân unutulmuş

Tutmuş yerini hurd u büzürgân unutulmuş (Bilkan, 1997, s.714)

Ve

Gülsitân-ı dehre geldik renk yok bû kalmamış

Sâye-endâz-ı kerem bir nahl-i dil-cû kalmamış (Bilkan, 1997, s.353)

matlalı gazelleri, devir eleştirisi içerirken geçmişe övgü yoktur. Yine sevgiliyle geçmişte yaşanan vuslat hâlinde sonra şimdi çekilen özlemin konu edildiği;

Bir zamân biz dahi hem-sohbet-i cânâne idik

Gülüne bülbül idik şem'ine pervâne idik (Bilkan, 1997, s.799)

matlalı gazeli ve benzer içerik ve redifteki şiirleri de liyakat, adalet veya değer arayışı bağlamında olmadığından çalışmaya dâhil edilmemiştir.

Divan şiirinde zamanla ilgili tasavvurlar incelendiğinde genellikle klasik anlayışa bağlı olarak reel zamanın dışında bir algılama veya yansıma vardır. Şairlerin tasavvufi duygu ve düşünce dünyasında zamana aşkın anlamlar yükledikleri dikkat çeker. Esasen bu da yaratan ve yaratılan arasındaki ilişkiye bağlı olarak varlığa anlam yüklemek arayışından ileri gelir. Mutlak varlık olan Allah, mekân gibi zamanı da yaratmıştır. Dolayısıyla her ikisi için de başlangıç ve son vardır. Bu çerçevede şairlerin, “ezel, ebed, devr, ibnü'l vakt, sipihr, felek, zamane, rûzgâr, beka, fena, âb-ı hayat, sermed, an ve dem” gibi şiirlerinde kullandıkları zamanla ilgili kavramlar daha ziyade varlığı anlamlandırmak ve kulun yaratıcıya nazaran konumunu dikkate sunmak içindir. Dehr, rûzgâr, felek ve zamane gibi kavramlar ise hem dünya hayatına hem de kadere işaret eden anlam çerçevesinde kullanılmıştır (Yıldırım, 2020, s.28-181). Araştırmamıza konu olan metinlerde zamanın bu ilgilerin dışında dünyevi ve reel anlamıyla ele alındığı, bununla beraber yer yer ahiret hayatı hatırlatılarak an'da eylemlere dikkat edilmesine dair vurguların yapıldığı görülür. Şikâyet edilen zamane ve toplum, şairin bizzat gördüğü, aşkın özellikleri olmayan ve felsefi boyutu çok da dikkate alınmayan özelliktedir.

Osmanlı edebiyat tarihinde bu değerlendirmelerimizi yansıtan ve aynı zamanda şair de olan kimi tezkire yazarlarının ve bazı şairlerin kaleminden çıkan ilgili metinleri, övgü ve yergi unsurları, tarihi ilgileri ve bağlamları açısından dikkate aldığımızda karşımıza en eski tarihli olarak “zaman ol zaman imiş” redifli on beşinci asra ait metin çıkmaktadır.

Gelibolulu Âlî'nin *Künhü'l-Ahbâr*'ının tezkire kısmında biyografisine yer verilen Nişânî Beğ'den söz edilirken yaşadığı devirde liyakate ne denli riayet edildiğine ve ehliyetli insanların ne şekilde payelendirildiğine dikkat çekilir. Nişânî Beğ'in kâtiplikte ve belagatte hüner sahibi olması, Akkoyunlu sultanı Uzun Hasan'a yönelik oldukça başarılı bir dil ve üslupla mektup kaleme alması vezirliğe yükseltilmesini sağlamıştır. Âlî, kendi devrindeki kalem erbabının ve her satırı Nişânî Beğ'in mektubuna bedel yazanların ise artık kıymet bulamadığını naklettikten sonra Nişânî Beğ'e ait olduğunu belirttiği bir beyite yer verir: “*Ebu'l-feth-i Gâzî cânibinden*

‘Acem pâdişâhı Uzun Hasan cânibine yazılan mektûb-ı mergûbu’l-üslûbı bunlar inşâ itmişdür. Hakkâ müfid ü muhtaşar ve belîğ u feşâhat-güster yazup bedâyî’-i elfâz ile haylice mahâret göstermişdür. Hattâ mesned-i vezârete ‘urûc itmesine ol miqdâr inşâ-yı ma‘ârif-şi‘ârı bâ‘is olmuşdur. Şimdiki zamânda her bir şa‘rı ol mektûba bedel kitâblar te’lif idenler zelîl ü zebûn ve aç belki sedd-i ramağa muhtâc olup kalurlar. Ne ol güne iltifât u rağbet bulurlar ve ne bir qurı tahsîne sezâvâr olurlar.

Bedîhe

Fazl ehli haylî mu‘teber ü kâm-rân imiş

Rüşvet yoğ imiş anda zamân ol zamân imiş

Gûyâ ki mezbûrun bu beyti ehl-i dillerde hasb-i hâl imiş.” (İsen, 1994, s.146).

Âlî’nin alıntıladığı bu beyit, şairince ihtimaldir ki kendi asrına övgü iken Âlî’nin kaleminde bir asır öncesine dair gıpta dolu bir bakış ve esasen kendi zamanı için bir eleştiridir.

Âlî’nin Nişanî’ye ait gösterdiği bu beytin aynı redif ve farklı kafiyeyle yazılmış ve içeriği de benzer başka bir beytine Âşık Çelebi, (1520-1572) *Meşâirü’ş-Şuârâ*’sında Kadri Efendi maddesinde yer verir. Âşık Çelebi de Kadri Efendi’nin yeteneği doğrultusunda kazaskerlik görevine getirilmesini ve geçmişte yaşamış bazı devlet adamlarının hünerden anlamalarını ve sanat ehlini koruyup kollamalarını övülecek bir tutum olarak değerlendirerek şanlı ve hasretle yâd edilecek maziye anar:

“Ekser-i zemânda defter-i eş‘ârı gird-bâde ve evrâk-ı âmâlî mey-âlûde olmagla hutût-ı huzûzından ve nukûş-ı ârzû-yı nüfûsından sâde imiş. Ammâ her hâlde ‘ilm ile ‘alem ve fitnat u zekâ ile müselle-i ‘âlem imiş. Ol zemânun vüzerâsı ehl-i perver ve mürebbî-i hünerver olurmuş. Gegbûze’de ‘imâreti olan merhûm Mustafâ Paşa e‘la’llâhu kadrahu me‘âden kemâ e‘lâhu me‘âşen merhûmı terbiyet edüp şâh-ı iklim-i erbâb-ı teslîm Sultân Selîm-i merhûma yanaşdırup anları kâzî-‘asker ve kendü zemân-ı devletlerine eser itmek mukarrer iken merkûm fevt olup Kadri Efendi hükm-i kadr ile bu kadre irişmek Sultân Süleymân zemânında mukadder olur. Anların hüsn-i nevâziş ve İbrâhîm Paşa-yı merhûmun sitâyîşi ile on beş yıl kazı‘asker olur.

Beyt:

Erbâb-ı tab‘a himmeti anun hemânmış

Demler o demler idi zemân ol zemânmış” (Kılıç, 2018, s.574)

Kastamonu’da başlayıp Yemen’de biten hayatının bir bölümünü İstanbul’da geçiren, padişah iltifatına mazhar olup ikbal gören, makamların eşiğinden geçtiği hâlde umduğunu bulamayan ve bu sebeple yer yer devir ve mekân tenkidine başvuran Latifî, (1491-1582) *Evsâf-ı İstanbul* adlı eserinde maziyi hasretle anan şair-yazarlardan biridir. İlk defa otuz beş yaşında geldiği İstanbul’u tanıtmak üzere *Evsâf-ı İstanbul* adlı eserini kaleme alan, daha sonra da *Tezkiretü’ş-Şu‘ârâ’sını* yazıp Kanuni’ye sunan şair, sanatındaki ustalığının etkisiyle devlet ricali nezdinde yüz bulmuş, taltif olunmuştur. Fakat şair ömrünün sonraki ve son demlerinde geldiği İstanbul’dan eski hazzı alamadığını, şehrin hem yöneticilerinin hem de ahalisinin hayli değiştiğini ve değerlerin tükendiğini uzun uzun anlatır. “Ahvâl-i Zamân-ı Sâbık” başlığıyla başlayan bu bölümde Latifî:

“Kanı ol zamanlar ki bir sedirde bir ehl-i kadir ve sebük-rûh ve girân-kadr ü sâhib-sedir var idi. Her biri bir kerîmü’ş-şân ve kerem-i nişân idi.” (Suner, 1977, s.65) ifadeleriyle geçmişin etkili ve yetkili insanların kıymetlerini takdir eder. Ardından da birkaç sayfa boyunca İstanbul’u ve halkını tenkit eder. Özetle devir insanının çıkarıcı, zalim, hilekâr, cahil, ilme değer vermeyen, vefasız ve aşırı madde-perest olduklarından yakınıdır. Latifî bütün bu eleştirileri manzum olarak da sürdürür:

Nice ‘ilm ü nice takvâ birâder

Zamân halkına şimdî zer gerek zer

Zerin var ise âdemsin kişisin

Yoğ ise âlemin alçak işisin

Büküm kaldı kemûlât-ı ma‘ârif

Denî hâlinedir dâna vü ârif

Günâh oldu diriğâ fazl u ‘irfân

Hüner oldu diriğâ cehl-i tuğyân

(...)

Murâdı her birinin cem‘-i emvâl

Ma‘ârif yanlarında hâk-i pâ-mâl

Hüner ehli cihânda hor u muhtâc

Ser-â-ser bî-hünerler gark-ı dibâc

Zamanıdır bu gün samt u sükûtun

Demidir uzleti künc-i büyûtun

Latifî yukarıdaki beyitleriyle dönemini ve İstanbul halkını şiddetle tenkit eder.

Latifî, İstanbul'a uzak diyarlardan büyük meşakatlere katlanarak büyük bir arzuyla ilk kez geldiği zamanlarda, payitahtın; söz erbabının ve yetişmiş insanların diyarı olduğunu, sanat ve marifet ehlinin burada bulunduğunu, devlet yetkilileri tarafından kıymetlerinin takdir edildiğini ifade edip son gelişinde artık durumun değiştiğini, geçmişte var olan hâlin zerresinin kalmadığını zira eskiden makamlarda iş bilir, insandan anlar ve çevresinde faziletli ve kâmil insanları toplayan kişilerin bulunduğunu; fakat şimdi bu yönetici profilinin görünmediğini ifade eder.

“Bu fakîr-i hakir ve esir-i kesîrî'l-taksîr bu şehir-i şöhretdâre ve belde-i nâmî-i nâmdâr ki 'ucûbe-i arsa-i cihân ve nadîre-i kevn ü mekândır. Hezâr iltiyâ' vü iştiyâk ile meşgûf u müştak olub âb-ı revân gibi yüz süre süre ve bâd-ı vezân gibi düşe dura dûr u dirâz mesâfeler kat' edip geldim ki mecma'-ı ehl-i kemâl ve menba'-ı eshâb-ı kîl ü kâldir. Ve kande ki bir ehl-i hüner ve sâhib-güher olsa kıymeti anda bilinirdi. Ve istihkâk-ı liyakatine göre menâsıbdan hâline münâsib bir nesne ile ri'âyet olunurdu. Lâbüd bu defâ da ol hâleti bulmadım. Ve ezmân-ı mâziye şemmesi müşâhede kılmadım. Ya'ni evvel zamân idi ki eşrâf-ı kiramdan ve a'yân-ı fehmandan bir sadırda sebük-ruh girân-kadr ve ser-halka-i sahib-i sadr ve mekâdir-i nassı bilir bir merdüm-şinâs var idi ki huzur-ı şerîfleri merci'-i efâzıl ü eşref olub sa'adethâneleri tekyegâh-ı ehl-i 'irfân ve makdûrları bezl-i erbâb-ı keşf ü beyân idi.” (Suner, 1977, s, 69-70).

Latifî artık İstanbul'un o kutlu ahalisinin kaybolduğunu, var olanların da ilimden ve hünerden tamamen uzaklaştıklarını ifade eder:

“İm'an-ı nazar kıldım gördüm ki: Ol kavm-i sa'ide ve ol güft ü şen'ide külliye gitmiş ve ilm ü ma'rifet âleme vedâ etmiş:

Li-müellifihi:

Vedâ' edib cihâne 'ilm ü 'irfân

Ma'ârif defterin dürmüşdü devrân” (Suner, 1977, s.70)

Osmanlı'da hakkında en çok mersiye yazılan kişilerin başında gelen Şehzade Mustafa'nın (1515-1553) katlinden etkilenip bu hadiseyi cinayet ve komplo olarak niteleyen, acısını şiir diliyle ifade eden şairlerden biri de Nisâyî'dir (16. asır). Nisâyî, Şehzade Mustafa hakkında iki mersiye yazmıştır. Bunların birinde Kanuni'yi önceki dönemlerinde âdil olup daha sonra zulme

meylettiği için tenkit eder. Onun bu eleştirilerinde kişinin yaşlandıkça kemale erip daha az hata yapması beklenirken geçmişini aratır olmasına duyulan şaşkınlık da mevcuttur:

Nev-cevân iken işüni adl ile dâd eyledün

Hâl ü hâlince kamunun hatırın şâd eyledün

Pîrlıkde şimdi niçün zulm ü bî-dâd eyledün

Bî-terahhum şâh-ı ‘âlem n’ itdi sultan Mustafa (Çavuşoğlu, 1978, s.675)

Divanında ve diğer eserlerinde yer yer devlet düzenine, politik tercihlere ve sosyal yapıya dair ağır eleştirilerde bulunan Gelibolulu Mustafa Âli (1541-1600), memuriyet hayatı boyunca sürekli bir arayış içinde olmuş, patronlarından ihsan ve iltifat beklentisiyle çabalamış ve çoğu zaman umduğunu bulamamanın verdiği kırgınlıkla devlete, feleğe ve devrine yergiyle sitem etmiştir. “Mine’l-vâridâti’l-garîbe” başlıklı bir gazelinde Osmanlı ülkesinde huzur bulamamaktan ötürü rahatsızlığını kaleme alırken benzerlerine başka pek çok şairde rastladığımız devre ve yönetime dair tenkitler yönelir. Âli, Osmanlı’da artık himmet ehlinin hüma kuşu gibi görünmez ve idarecilerin uğursuz baykuş misali olduğunu ifade eder. Zira âlimlerin âlimliklerinin tek nişanesi olarak kavuk kalmıştır. İlmin adı ise sadece resmî evrakta ve vergi kayıtlarında geçer. Âli, bundan sonra geçmişle hâli karşılaştırır ve geçmişi arar. Buna göre Osmanlı ülkesi daha önceleri adaletle şen ve bayındır iken artık zulm ateşiyle yıkılmaktadır. Eskiden sadece büyük âlimler belaya maruz kalırken artık derdin çokluğundan ve yaygınlığından ötürü herkes burada gam çekmektedir.

Kasdun halâş-ı cân ise dârü’l-gumûmdan

Raht-ı vücûdı kaldurıgör hâk-i Rûm’dan

(...)

Himmet hevâsı anda humâ gibi mün’adim

Yok farkı her başı büyüğün bûm-ı şûmdan

‘Âlimlerün ‘alâmet-i ‘irfânı ‘örf olup

‘İlmün bir adı kaldı hutût u rüsûmdan

Ma’ mûre idi ‘adl ile evvel diyâr-ı Rûm

Zulm âteşiyle şimdi yıkıldı rücûmdan

(...)

Evvel havâssı ‘âlîme mahsûs idi belâ

Şimdi ‘avâm elemde ‘umûm-ı gumûmdan (Aksoyak, 2018, s.211)

Gelibolulu Mustafa Âlî’nin *Kühû’l-Ahbâr* başta olmak üzere diğer mensur eserlerinde de yer yer devletin geçmişine yönelik övgüler ve mevcut hâle yergiler mevcuttur. Örneğin *Mevâ’idü’n-Nefâis fî-Kavâ’idi’l-Mecâlis* adlı eserinde Osmanlı hanedanının elde ettikleri gelire ve hükmettikleri toprakların büyüklüğüne oranla yeterince cömert olmadıklarını, bu konuda kendilerinden önceki pek çok hanedanın sanatçılara, âlimlere ve diğer yetenek gösteren kesimlere karşı çok daha cömert olduklarını ifade ederek bir yandan maziye gönderme yapar, diğer yandan “didükleri” redifli gazelini konuya uygun bir örnek olarak verip Osmanlı’da geçmişte var olan himmet duygusunun kaybolduğunu zikreder:

Bağlandı kaldı râh-ı sehâvet didükleri

Her dem küşâde bâb-ı ihânet didükleri

Bir âsitâne idi mürüvvet didükleri

Yapdı anun kapusını hisset didükleri

Mahv oldu gitdi cûd-ı sehâvet didükleri

Zirâ kim öldi ortada himmet didükleri (Şeker, 1997, s.392-393)

Esasen Gelibolulu Mustafa Âlî’nin evinin inşaatında üç yüz kadar yeniçeriye çalıştırdığının III. Murat tarafından tespit edilmesi görevinden azledilmesine sebep olur. Bu durumun Âlî’nin padişaha ve devlete yönelik hicivlerini artırmasının gerçek sebebi olduğu rivayet edilir. Şair bireysel sebepli yoksunluk duygularını, kamusal bahaneleri öne sürerek ve yergi diliyle anlatmıştır.

17. asır Türk edebiyatının nesir alanında önde gelen isimlerinden biri olan Veysî (1561-1628), *Hâbnâme*’sinde rüyayı başlıca kurgu unsuru olarak kullanır. Buna göre rüyasında kendisinin de bulunduğu mecliste Osmanlı padişahı I. Ahmet, devrindeki olumsuz gidişattan ve devlet adına sıkıntı verici bazı hadiselerden duyduğu üzüntüleri zikrederek devrinin geçmişten niçin daha kötü olduğuna dair yorumlarda bulunur. Bunun üzerine İskender-i Zülkarneyn başta olmak üzere diğer erkân, bu sıkıntıların dünya kurulu beri her devirde yaşandığını zikrederek padişahı teselli ederler.

Veysî eserin başında Hz. Muhammed'in ve ashabının bu dünyadan zulmü giderdiklerini ve adaleti sağladıklarını ifade ederek asıl vurgulamak istediği konuya bir şekilde girmiş olur. Aslında memleketin ahvalinin hoş olmadığını, eşkıyanın saldırılarının son hadde vardığını da padişaha iletme arzusunu taşıdığını, bu sebeple memleketin ıslahına dair düşündüğü tedbirleri padişaha arz etmek hayalindeyken uyuyakalıp rüya gördüğünü nakleder. Veysî böylece asıl meramını zikretmiş, şikâyetlerini kaleme almış olur:

“bilâ-vâsıta sa'âdet-i mükâlemeye nâil olaydım yâhûd gâhî tefakkud-i ahvâl-i fuçara için tegayyür-i tavr-ı pâdişâhî itmekle geşt ü güzâr-ı şehr ü bâzâr iderken bârî râst geleydim ve mütegâfilâne hitâb idüb *âhvâl-i 'âlem perîşân oldı ve eşkiyâ ta'addisi kemâlin buldı* diyeydim ve zu'm-ı fâsidim üzre tedbîr-i islâh-ı memlekete müte'allik nice kelîmât-ı muğaddemât 'arz ideydim.” (Şen, 2018, s.131)

Yine mecliste padişahla konuşan İskender-i Zülkarneyn de padişahlar için en gerekli sermayenin adalet olduğuna, merhamet ve insafın da toplumun bir araya gelme sebebini oluşturduğuna vurgu yapar. Böylece Veysî eserini hangi minvalde yazacağını hissettirir. I. Ahmet'i konuştururken esasen geçmişe ve özellikle ecdada yani padişahın atalarına göndermede bulunur. Zülkarneyn konuşurken yanında parlak yıldızlar gibi duranlar eski Osmanlı padişahlarıdır. I. Ahmet, ceddî Sultan Murat'tan bu yana kırk yıldan beridir devletin sıkıntılar içinde bulunduğunu ve makamların ehliyesiz kişilerin ellerine geçtiğini, devlette asker ve halk arasındaki uyumun bozulduğunu, bunun da eşkıyanın güçlenmesine sebep olduğunu ifade eder. Yine kul taifesi, atalarının zamanındaki gibi can ve baş ile mücadele eden kullardan olmayıp, artık padişah nimetine nankörlük ederek memleketin eşkıya ayağı altında tarumar olmasına sebep olmuşlardır (Şen, 2018, s.132-133).

Güya gördüğü rüyada padişaha teselli vermek üzere Zülkarneyn'in ağzından insanlık var olalı beri her devirde zulüm, haksızlık ve adaletsizliklerin var olduğunu iddia ve ifade ederek padişahı teselli sadedinde olan Veysî, ustaca bir kurguyla memleketin hâlini izah edip şikâyetlerini dile getirir. O, devletin önceki padişahların devirlerindeki gibi güçlü olmasını ister. Veysî'nin rüya kurgusuyla kaleme aldığı bu eserin tenkit tonu çok daha baskın örnekleri sonraki asırlarda ve özellikle I. Meşrutiyet'ten sonra başka yazarlar-şairlerce de kaleme alınmıştır (Özgül, 2004).

Veysî devlet içinde yaşanan bazı sorunlara, toplumun bozulan ahlaki yapısına dikkat çekmek ve bütün bunlardan sorumlu tuttuğu padişahı eleştirmek üzere kaleme aldığı hiciv içerikli

kasidesinde de bu kez sultan IV. Murat'ı tarihten ders almaya, atalarının akıbetini hatırlamaya davet edip geçmiş tasavvurunda bulunur:

Yapup dünyâ evin vîrân idersiz hâne-i dîni
Ne Fir'avn yaptı ne Şeddâd binâlar bu şekil billâh

(...)

Nice nice Süleymânlar gelüp geçdi bu dünyâdan
Kanı cedd-i izâmun pes kime kaldı bu mülkullâh (Kut, 2006, s.45)

Osmanlı Devleti'nin istikrarı bir türlü yakalayamadığı, pek çok iç ve dış gaileyle uğraşmak zorunda kaldığı 17. asırda, bilhassa bu asrın ilk yarısında başta IV. Murat olmak üzere bazı padişahlara uyarı ve eleştiri içeren başka metinler de yazılmıştır. IV. Murat'a yönelik uyarı ve tenkitler kaleme alan şair-yazarlar arasında Veysî, Kadızade İlmî, Koçi Bey, Râmî, Süheylî ve Kadirî Muhyiddin Efendi gibi isimler vardır. Bir padişaha bu denli nasihat, telkin, rapor, uyarı ve eleştiri kaleme alınması ayrıca dikkat çekicidir. Bunda IV. Murat'ın henüz yedi yaşında, küçük bir çocukken tahta çıkmasının, dolayısıyla iktidarı kontrol edememesinin etkisi olabileceği gibi ahaliyi fazlasıyla yoran ve yıpratın bazı olayların yaşanması da etkili olmuş olabilir. Yine bu devir padişahlarının kısa süren saltanatlarından dolayı baş gösteren istikrarsızlığın, devlet işlerinde önceki asırlarda yaşayan dedelerine göre daha tecrübesiz olmalarının ve bürokrasiye galebe çalamamalarının etkisi de vardır. Bütün bu etkenler şairleri-yazarları devlet ve kendi namlarına düşünürken mazideki şanlı, güçlü, zengin ve huzurlu devirleri anmaya ve aramaya itmıştır.

Divanında yer yer devrin bozuk işleyişine, yöneticilerin rüşvetçiliğine ve ahlakın zayıflamasına yönelik tenkitler yönelten Süheylî (1583?-1634), IV. Murat övgüsünde yazdığı kaside nazım şeklindeki bir şiirinde rüşvetin yol açtığı sorunlara ve rüşvetçiliğin doğurduğu sıkıntılara dikkat çekerken padişahı da güçlü şekilde uyarmak ihtiyacı hisseder. Süheylî, padişahın devletin sorunlardan azade olması ve yeniden güçlü günlerine dönmesinin yolu olarak atalarının gittiği yoldan gitmesini, bozgunculuk yapanları katl ile cezalandırmasını ister. Süheylî, devletin küfürle değil zulümle yıkıldığını, bu sebeple padişahın zulme sebep olan rüşvetçileri sürmesini, rüşvetçilerin yapıp ettikleri yüzünden halkın perişan olduğunu ve devlete düşman olan bu zümreyi kahreyleyerek halkı memnun etmesini, ayrıca halkın taleplerine kulak asmasını salık verir. Bütün bu öğüt ve uyarıları aktarırken sözü geçmiş günlere ve Osmanlı'nın önceki başarılı padişahlarına getirir. O, IV. Murat'a ataları gibi sefere çıkmasını, önceki sultanların yollarından gitmesini, özellikle de Kanuni Sultan Süleyman'ı akla getirmesini, Yavuz Sultan Selim'i taklit

ederek âleme (ülkeye) eşsiz bir çeki düzen vermesini tavsiye eder. Şayet padişah atalar yolunu tutup dediği gibi davranırsa ve halkı zulümden kurtarmak için can u dilden istekli olursa düşmanlara galip gelir, kendi devletini de yaşanabilir ve bayındır kılar:

Fesâda virdi milki pâdişâhum irtişâ ehli

Nizâm-ı ‘âlem için katl-i erbâb-ı fesâd eyle

Yıkılmaz küfr ile ma‘mûre zulm ile bekâ bulmaz

Fesâd-ı milkdür râşîleri nefy-i bilâd eyle

Yıkıldı memleket gitdi ra‘iyyet pây-mâl oldı

‘Adû-yı devleti kahr eyleyüp ahbâbı şâd eyle

Kulak tut hâl-i ‘âlemden haberdâr ol benüm şâhum

Garazsuz bendeler kavlini gûş it i‘timâd eyle

Mücâhid fi-sebîli’llâh idi ecdâd-ı emcâdun

Kılıc gibi gazâyâ sen de bil bağla cihâd eyle

Selâtîn-i selef gitdükleri yoldan ‘udûl itme

Süleymân-ı veliyyü’llâh-ı Kânûmî’yi yâd eyle

Deden Sultân Selîm-i nâmdâra eyleyüp taklîd

Nizâm-ı kâ’inâta nasb-ı nefis it infirâd eyle

Yıkar Hak mülkini düşmenlerün ma‘mûr olur mülkün

Hemân sen cân u dilden zulmi ref‘a irtiyâd eyle (Harmancı, 2013, s.71-72)

Süheylî’nin çağdaşı Râmî (ö. 1640) de bozulan düzenden, yapılan atamalardan, liyakatsiz işleyişten şikâyet eden şairlerden biridir. Onun “der-şikâyet-i rûzgâr” başlıklı kasidesi baştan sona feleğe, devrine ve esasen devlet düzenine dair şikâyetler içerir. Klasik Türk şiirinde şairlerin her türlü olumsuzluğu yükledikleri felek aslında bir tür *fail çarpıtma* öznesidir. Oldukça merhametsiz, gaddar ve adaletsizdir. Râmî, kişileştirme sanatıyla bu zalim failin yüreğini sert demire teşbih etmiştir.

Gök demürdür yüreği eylemez aslâ şefkat

Ne kadar eylese erbâb-ı hüner nâle vü zâr

Felek hüner erbabına bütün ağlayıp inlemesine rağmen merhamet etmez. Râmî, sonraki beyitlerin tamamında devrinde yaşanan adalet ve liyakat dışı eylemlere tepkisini dile getirip sitemelerini feleğe yöneltir. Onun isyanlarında geçip giden, tükenen bazı değerleri ve güzellikleri araması da dikkat çeker. Râmî, güzelliklerin geçmişte kaldığını, faziletli kişilerin devrinin bu dünyada son bulduğunu ve kötü insanların parlak dönemlerinin başladığını, âriflerin gününün ve mutluluklarının geride kaldığını, şiirle sefa bulan meclislerin de artık yitip gittiğini dile getirir:

Gitdi tayy oldu zamân-ı fudâlâ dünyâda

Buldu revnâk giderek devlet-i devr-i eşrâr

Kalmadı neşve-i germiyyet-i câm-ı ‘irfân

Gitdi mahv oldu mecâlisde safâ-yı eş‘âr

Aslında onun bütün bu hicivlerinin sebebi politik bağlamda arzuladığı huzura ve nimete erişememiş olmasıyla ilintilidir. Nitekim zamanında kendisini huzursuz eden ve belli ki etkili bir makamda bulunan kişiye yönelik hicvi bunun yansımasıdır:

Niçe zemm eylemeyin kim ‘asrumı kim bir esfel

Eylemiş nasb-ı hükûmet anı çarh-ı gaddâr

Niçe kan ağlamayın kim gice gündüz ey dil

Ol denî eylemede hâtır-ı azürde ve zâr (Hamami, 2001, s.199)

Kadızaade Mehmed İlmî de IV. Murat’ın sağlığında ona uyarı ve eleştiri yönelten şairlerden biri olarak dikkat çeker. Kadızaade İlmî de tıpkı diğer çağdaşları gibi memleketin içler acısı durumundan ötürü dert yanar. Ona göre de memleketi Celali eşkıyası kavurmuş, çiftçi yerinden olmuş, üretim durmuş, makamlar parayla satılır olmuş ve liyakatsiz kişilere verilmiş, bütün bu keşmekeş içinde devlet düzeni alt üst olmuştur. Çocuk yaştaki padişah ise henüz adaleti sağlayacak bir şeyler yapmamıştır.

Kadızaade İlmî, bütün bu telkin ve tenkitlere başlarken padişaha atalarını hatırlatır ve ona Süleyman’ın ülkesinin varisi olarak hitap edip Osmanlı hanedanının azamet ve şanının oldukça zayıfladığını vurgulayarak başlar. Padişaha halkın derdine deva olmak üzere atalarının yolunu tutarak ayda bir kez ayak divanı kurmasını tembih eder. Zira o aynı zamanda Kâbe’nin hizmetçisi, askerinin başı ve adaletin sorumlusudur. Bu bakımdan bu konularda hesap verecektir:

‘Adl ü dâd it vâris-i milk-i Süleymân bilmiş ol
Pek za’if oldı şükûh-ı Al-i ‘Osman bilmiş ol
Ceddün eylerdi ayak dîvânını her ayda bir
Böyle demde sen de çok çok eyle dîvân bilmiş ol
(...)

Sâhib-i seyf ü kalemsin dahı Kâ‘be hâdimi
Senden ister kullarına ‘adli Deyyân bilmiş ol
Nâmun ‘adl ile okurlar hutbe vü sikke senün

Sorulur elbette senden ‘adl u ihsân bilmiş ol (Ürekli, 1997, s.287-292)

IV. Murat’ın çocuk yaşta devleti kontrol edecek melekedden uzak olduğu ve bu devirde devlet işlerinin aynı zamanda kadınlara kaldığı tarihî kaynakların pek çoğunda zikredilir. Yine padişahın idareyi ele aldıktan sonra devlet işlerine fevkalade çeki düzen verdiği de nakledilir. Örneğin tarihçi Peçevi (Peçuyî), IV. Murat’ın idareyi eline almasından sonra bütün azgınlığın ve fırsatçı kesimlerin sindiklerini, korkudan ses çıkaramadıklarını ifade eder (Baykal, 1999, c. II, s, 401).

Padişah IV. Murat’ı en çok öven, onun namını şiirle en çok yücelten şair Nef’î’dir dense yanlış olmaz. O Divan’ındaki pek çok kaside, kıt‘a ve bazı müzeyyel gazellerinde IV. Murat’a fevkalade övgüler dizer. Nef’î padişahı methettiği bir kasidesinde geçmiş tasavvuru yapar. Yavuz Sultan Selim’i zikreder ve IV. Murat’ı onunla kıyaslar. Zira Yavuz Sultan Selim çok büyük fetihlere imza atmış başarılı bir padişaktır. IV. Murat da onun yolunda ve onun gibidir. Çünkü elden çıkan yerleri yeniden almıştır. Nefî’nin bu şiirinde geçmiş tasavvuru olsa da esasen hâle yergi yoktur:

Gelse bu devre felek eyler idi
Seni Sultân Selîme takdîm
Yâ niçin dersen eger pâdişehim
Edeyim aslını bir bir tefhîm
Gerçi Sultân Selim Gâzi
Etdi devletle nice feth-i azîm

Âlemi sen yeniden feth etdin

Komadın mürtekib-i şuğl-ı zemîm (Akkuş, 1993, s.132)

Kadiri Muhyiddin Efendi *Nasihât-nâme* adını verdiği oldukça hacimli bir eserinde maziye anan ve arayan şairlerden biridir. Onun genelde okuyucuları ve hassaten Kırım ve İstanbul halkını uyarmak, şeyhlerin, müderrislerin ve kadıların rüşvete bulaşmasına dikkat çekmek ve ahalinin değerlerinden uzaklaştığını vurgulamak üzere yazdığı bu eserin pek çok yerinde muhatabı doğrudan IV. Murat'tır. Şair pek akıcı ve etkileyici olmayan dili, tekniği ve üslubuyla IV. Murat'ı devrinde yaşanan pek çok siyasî, askerî ve sosyal sorunlara karşı uyarır, bazen över ama gayet dikkat çekici şekilde de tenkit eder. Padişahı uyarılara kulak vermeye, kendisi gibi iyi niyetli ve beklentisi olmadığını iddia ettiği kişilerle görüşmeye davet eder. Bunun sebebini idari düzenin istenen seviyede olamamasına, devletin layıkıyla yönetilememesine bağlar (Tuğluk, 2108).

Muhyiddin Efendi eserinde farklı nazım şekillerine yer verir. Kaside nazım şeklinin redifini kullandığı ancak kafiyesine riayet etmediği ilk bölümün ardından mesnevi nazım şekliyle nasihatlerine ve tenkitlerine devam eder.

Gel iy dil-i maksûda gel şimden girü

Han Murâd'a hakkı di şimden girü (Tuğluk, 2018, s.283-b, 575)

Sonraki beyitlerde başta donanmanın Ruslara karşı zayıflaması olmak üzere yaklaşan büyük tehlikeden dolayı uyarır ve ihmalin ağır sonuçlarına dikkat çeker:

İşbu nârile tutuşdı bahr u ber

Kendi zevkinde Murâd Han bî-Haber

Sonı ihmâlün nedâmetdür şehâ

Âteşi büyütme söyündür şehâ (Tuğluk, 2018, b, 626-627)

Muhyiddin Efendi, devletin düşebileceği durumları maziye dönerek ve tarihten örnekler getirerek izah etmeye çalışır. Buna göre Osmanlı padişahı Yıldırım Bayezid ve Mısır sultanı Gavri, tahtlarını ihmal ve gaflet neticesinde kaybetmiştir. Yine Kırım giraylarından Mehmet ve Şahin Girayların da tahtlarını kaybetme sebepleri olarak gafletleri örnek verilir.

Niçe tahtı yıkdı gaflet lezzeti

Nice taht yapıdı uyanmak devleti

Neyledi gaflet Sultân Gavri gör

Virdi uyanmak Selîm'e Mısırî gör

Gafletile n'oldı gör Han Yıldırım

Gaflet okına dokundı Yıldırım

Gaflet ile yıkdı tahtın nice han

Gâfil olma gözün aç şehâ uyan

Kanı Kırım Hanı Muhammed Geray

Şâhlara 'ibret yiter Şâhîn Geray (Tuğluk, 2018, b, 630-634)

Muhyiddin Efendi, bu isimleri eserinin ileriki bölümlerinde tekrar zikreder ve bu isimlerin olumsuz fiilleri, Allah'ın emirlerinden uzaklaşmaları gibi hâllerini misal getirir.

Muhyiddin Efendi, Korkut adıyla vafettiği ve muhtemelen Oğuz Kağan'ı kastettiği Osmanlı'nın atasından ve onun nesebinden de uzun uzun bahseder. Tarihî bilgileri IV. Murat'ı uyarmak üzere dikkatlere sunar. Bunu yaparken padişaha doğrudan ve dolaylı olarak atalarının gücüne ve düzenine dönmesini salık verir. Padişahın ceddine hususen değinir:

Âl-i 'Osmanoğlu mülkinde olan

Zulmi ne kâfir ider ne ins ü cân

'Adli meşhûr idi 'Osmânoğlunun

Zulmi meşhûr oldı 'Osmânoğlunun (Tuğluk, 2018, b, 688-689)

Bir beş on gün 'ömr için iy Han Murâd

Âhîretün yıkma gel Sultân Murâd

Taht ı tâcun ile magrûr olmagıl

Sille-i 'Azrâ'il'i unutmagıl

'Âkıbet bu taht ı tâc elden gider

Türbe-i ceddün sana öğüt yiter (Tuğluk, 2018, b, 736-738)

Gele iy Âl-i 'Osmanoglu ceddün işine başla

Kitâbu'llâh'a muhkem hidmet it dir halk-ı İslâmbol (Tuğluk, 2018, b, 926)

Muhyiddin Efendi, Korkut Ata'dan türeyen Osmanoğlu hanedanının nasıl çoğaldığını, hangi iyi hasletleriyle nam saldıgını, hanedanının herkes tarafından takdir gören meziyetlerini ve şanını dile getirirken aynı zamanda padişahı atalarının yolunda gitmeye, onları taklit etmeye davet eder. Fatih Sultan Mehmet, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman'a atıfta bulunur. Eski padişahların doğudan batıya fetih anlayışıyla ülkeler elde etmelerini hatırlatır. Geçmişin övgüye mazhar olan bu faaliyetlerinin bugün padişah ve yöneticilerde bulunmamasını eksiklik olarak görür. Zaten şairin bu beyitlerinin çoğunda devirler arasındaki zıtlık, övgüden yergiye dönen üslup dikkat çeker:

Göre bir katre Korkut Âl-i 'Osmân'a ata oldu
 Ezel 'Osmânlı bir katre idi iy âdem oğlanı
 Gelüp ol Gâzî 'Osmân katresinden doğdı
 İskender Süleymânveş dîve hükm itdiler iy âdem oğlanı
 Göre bir katre 'Osmânoglu şark u garbı kapladı
 Yedi iklimde toldı heybeti iy âdem oğlanı
 Göre bir zerre Korkut'dan dogan dîn şems-i 'Osmanî
 Cihâne gün kadar evlâd-ı han iy âdem oğlanı
 Bu Korkut ne şecer yâ Rab anun dalları şâh oldu
 Cihânı meyvesile tutdı hep iy âdem oğlanı
 Bu Korkut ne kılıç yâ Rab anun kabzası 'Osmanlı
 Nebiyyi's-seyfe mazhardur bular iy âdem oğlanı
 Bu Korkut ne velî yâ Rab anun evlâdı hep aktâb
 Ki zîrâ kutb-ı zâhirdür bular iy âdem oğlanı
 Bu Korkut ne deli yâ Rab oğulları hep ejderhâ
 Kırallar tahtını hep yutdılar iy âdem oğlanı
 Bu Korkut ne ulı yâ Rab üç oğlı oldu şeh-in-şâh
 Muhammed'le Süleymân u Selîm iy âdem oğlanı
 Bu Korkut ne âlî yâ Rab irişdi şarkile garba
 Meger âletdi kudret eline iy âdem oğlanı (Tuğluk, 2018, b, 1010-1020)

Muhyiddin Efendi, Osmanoğlu'nun olumlu vasıflarını sıraladıktan sonra maziden hâle övgüden yergiye döner. IV. Murat'ı ve yönetici sınıfı eleştirir. Korkut Ata neslinin değiştiğine işaret eder. Padişah IV. Murat'ın ve Osmanlı'nın yaşadığı savaşları, uğradıkları saldırıları devlet içinde baş gösteren zulüm ve adaletsizliklere bağlar. Esasen bütün bunlar padişahı gafletten uyandırmak için bir müstahak olarak da yorumlanır:

Bu Korkut Âl-i 'Osmân'un atasının atasıdır

Başın ağrıtdı oğulları pek iy âdem oğlanı

Bu Korkut zâlimi sevmez 'adâvet eyler oğlise

Oğullarından el çekmek diler iy âdem oğlanı

Bu Korkut kelbler-i küffârı oğlı üzre gönderdi

Uyandırın Murâd Han'ım didi iy âdem oğlanı (Tuğluk, 2018, b, 1049-1051)

Muhyiddin Efendi'nin geçmişe dönük takdir ve hasret dolu değerlendirmeleri Osmanlı'nın kuruluşundan da öncesine, Ertuğrul Gazi zamanına kadar götürülür. Allah Allah diyen gaziler, Allah'ı zikredip onun için yaşayan Osman Gazi ve diğer atalar düşmanlara karşı galip gelmişlerdir. Yavuz Sultan Selim'in Allah'ı andığı, onun rızasını gözettiği için pek çok fetih yaptığını, Mısır sultanı Kansu Gavri'nin ise Allah'ı unuttuğu için başarıdan yoksun olduğunu ifade eder. Muhyiddin Efendi mazinin ihtişamını, eski sultanların gayretkeşliğini ve gafletten uzak hâllerini çocuk yaştaki padişaha yönelik telkin ve tenkitlerine zemin oluşturması ve hâl ile tarihi karşılaştırabilmesi için nakleder:

Allah Allah seyfin alan eline

Şark u garbı aldı darb-ı kabzına

Allah Allah didi Ertuğrul şehâ

Virdi 'Osmân Han atanı Hak ana

Allah Allah didi ceddün ced-be-ced

Başa çıkmadı bularla bir ehad

Allah Allah didi çok Sultân Selîm

Kevni feth eyledi ol kalb-i selîm

Allah Allah dise Sultân Gavri'den

Alamazdı Mısır bin Han Gavri'den (Tuğluk, 2018, b, 6700-6704)

Muhyiddin Efendi, eserinin bazı beyitlerinde sultana ve dolaylı olarak okuyucuya ısrarla cetlerin yolundan gidilmesini salık verir. Onun Osmanlı'nın mazisine bakışı oldukça olumludur. Zira geçmiş daha adil ve daha huzurluydu. Padişahlar Kur'an'a bağlıydı. Bu yüzden fetihler çoktu. Şair, padişaha özellikle büyük padişahların yolundan gitmesini tavsiye eder. Öyle anlaşılıyor ki belirli bir tarih şuuruna sahip olan şair devrin genel havasından, kötü atmosferinden ancak geçmişteki ideal uygulamalara ve yönetim anlayışına dönmekle kurtulabileceğini düşünmektedir. Bu bakımdan hâli maziyle karşılaştırarak, övgü ve yergi zıtlığını göz önüne koyarak zihni açmak ve dikkat uyandırmak ister:

Kitâbu'llâh ile feth itdi ceddün 'âlemi şehâ

Kul ol şer'e derim yüz feth olunmazsa Firengistân

Eğer uymaz isen şer'-i şerîfe bilmiş ol şehâ

Gider bu taht u tâc elden bu derdine ara dermân

Seheldür kulı zabt itmek katı âsân durur şehâ

Eger ceddün işine başlayup olur isen çoban (Tuğluk, 2018, b, 7813-7815)

Şehâ cedd-i 'izâmun râhına gider isen müjde

Eger 'aksine gidersen bulunmaz hastene Lokmân (Tuğluk, 2018, b, 7832)

Yürisen cedd-i 'izâmun yolına

Eylesen şer'-i şerîfi kalkan (Tuğluk, 2018, b, 7876)

Sadece yaşadığı çağın değil tüm zamanların en büyük şairlerinden biri olarak kabul edilen Nâbî (1642-1712), Rami Mehmet Paşa'nın sadrazamlık makamına getirilmesi nedeniyle yazdığı bir kasidesinde devletin ve milletin içinde bulunduğu durumdan şikâyet eder. Şair kasidesini mevcut hâle dair şikâyet, geçmişin başarılarına hasret, önemli devlet adamlarına telmih ve ardından memduhu Rami Mehmet Paşa'yı övmek şeklinde kurgulamıştır. Onun eleştirilerinin bir sebebi de içinde bulunulan hâli dramatize ederken arzularının yerine gelmesine veya memduha liyakatini kabul ettirmesine uygun bir atmosfer oluşturmaktır.

Şair evvela mevcut hâle dair şikâyetini dile getirip padişahı uyarmak ister. Aslında devletin içinde bulunduğu durum en çok padişahın aleyhinedir. Öyleyse en çok o dikkat etmelidir.

Şekvemüz var feleğin vaz'-ı galat-kârından

İstimâ' et ki budur zâbıta-i mülke ehem

Cümle âzürdeyiz evzâ-i felekden ammâ

Bizden efzûn sanadır gadri eyâ şâh-ı kerem

Nâbi bu mısralardan sonra devlet içindeki şikâyetçilerin kimler olduğunu beyan edip cahil ve liyakatsiz kişilerin makamları işgalinin din ve devlet işlerine ne gibi sıkıntılar doğurduğunu şikâyetle kaleme alır. Bundan sonra atanması gereken bir vezirin nitelikleri üzerinde durmaya başlar ve ardından geçmiş padişahların bu tür atamalarda nelere dikkat ettiklerine işaret ederek, meşhur ve örnek alınması gereken kişileri tarihe gönderme yaparak ifade eder:

Devleti eylediler böyle perîşân cühelâ

Nice teklîf olunur gürge mürâ'at-ı ganem

Müsta'iddini ararlardı mülûk-ı eslâf

Ki ede re'yleri bâğ-ı cihânı hurrem

Gör Süleymân gibi peygamber-i âlî-câhun

Devleti olmuş idi Âsâf ile müstahkem

Hazret-i Mûsî-i 'İmrân gibi 'âlî-câhun

Emrine olmuş idi Hazret-i Hârun munzam

Vüzerâ olmayıcak 'âlim ü 'âkil olamaz

Mülk ma'mûr mebânî-i hilâfet muhkem

Görsene sahib-i 'Abbâd u Nizâmü'l-Mülki

Olmağın 'âlim u 'âkil dahi söyler 'âlem

(...)

Pâdişâhum kerem et saltanatın hakkını ver

Sadr-ı 'âlâya getir lâyıkın et müstahdem (Bilkan, 1997, s, 106-107)

Nâbî Divanı'nda bir kasidede geçmişe hasret, yaşanan ana ve mekâna eleştiri içeren beyitler mevcuttur. Bu beyitlerde şair daha önceleri İstanbul'da gözüyle ve kulağıyla şehrin letafetini duyumsadığını, nimetlere gark olarak mutlu yaşadığını şimdi ise uzak diyarlarda mahrumiyet içinde bulunduğunu ve hak ettiği yerin İstanbul olduğunu ifade edip mazisini anmıştır.

Bu dâ'î-i kemîne vü kem-kadr sâbıka
 Etmişken âstânede bisyâr ikâmeti
 Ol nâzenîn kıyâfet o rengîn edâ ile
 Çeşmimle gûşum itmiş iken hüsn-i ülfeti
 Lâayık mıdır bu sâmi'a bu basırâ fakîr
 Mahrûmî-i gıdâ ile çekmek eziyyeti
 Şâyân mıdır ki hasret olup rûy-i devlete
 Çeşm-i ümîd görmeye dâru'l-hilâfeti (Bilkan, 1997, s, 119)

Zamaneyi şikâyet etmekle beraber aranan, hoşâ giden pek çok eylemin ve anlayışın geçmişte kaldığını, dolayısıyla hâle hiciv yöneltilirken mazinin övülmesi yönüyle yukarıdaki benzerlerinden ayrılan bir gazeli Enderunlu Vasıf (ö. 1825) kaleme almıştır. Onun “o da bir zaman imiş” redifli gazeli özlemi duyulan ve geçmişte kalmış bazı güzelliklerin yokluğuna hayıflanma, dolayısıyla zamaneye de bir eleştiridir. Vasıf'a göre yardımseverlik ve korumacılık, eski dostlara vefa, dostlarda insanlık ve kıymet bilme, dostlara sadakat ve sevgi, şiir ve nesre ilgi gösterme ve tatlı gece sohbetlerinin tamamı geçmişte kalmış olup artık görünmemektedir. Bütün bunlar bir zamanlar var olsa da artık aranır olsa da bulunamamaktadır:

Erbâb-ı lütf u himmet o da bir zamân imiş
 Biz görmedik inâyet o da bir zamân imiş
 Yâr-ı kadimin etmez imiş dostân fedâ
 Yârânda mürüvvet o da bir zamân imiş
 Şimdi münâfıka nedir ülfet zamânede
 Ahbâb ile muhabbet o da bir zaman imiş
 Ne zevkler idi leyle-i helvâda yâr ile
 Ağz'agza tatlu sohbet o da bir zamân imiş
 Kim şimdi nazm u nesre eder Vâsıf i'tibâr
 İnşâ vü şi're rağbet o da bir zamân imiş (Gürel, 1999, s, 317)

2. MODERN ZAMANLARA DOĞRU

Makale sınırlarımızın dışında olmakla beraber zihin açması ve psikolojik bir hâlin devamlılığını örneklemek üzere modern Türk edebiyatına doğru yol alınan sürece dair birkaç örnek metne kısaca olsa da dikkat çekilmesinde fayda görüyoruz.

On dokuzuncu asırdan itibaren devlet küçüldükçe küçülmüş, bitmeyen savaşlar pek çok göçe ve yıkıma, ekonomik buhrana ve tükenişe sebep olmuş, sığınılan Anadolu'nun pek çok yeri düşman tarafından işgal edilmiştir. Bu inkıraz hâli pek çok şairi tarihe götürmüştür. Aslında aranan huzur ve mutluluktur. Bunlar ise mazide kalınca geçmişe dair tasvir ve tasavvurlar öne çıkmıştır. Aydınlar arasında tarihî romantizmle beraber tarih bilinci de uyanmaya başlamıştır. Örneğin Namık Kemal, *Cezmi* ve *Celaleddin Harzemşah* eserlerini yazarak tarihî bilinci edebî eserlerle işlemiştir. Abdulhak Hamid Tarhan da *Merkad-ı Fatih'i Ziyaret* ve *Sultan Selim-i Evvel'i Ziyaret* şiirleriyle tarihî romantizme öncülük eder. Sonraları tarih, maziyi aramanın nesnesi olarak daha çok işlenecektir. Örneğin Mehmet Akif Ersoy pek çok şiirinde önceki çağlarda milletin örnek ve şanlı hâlini timsal olarak sunar. Aşağıdaki mısralar buna örnektir:

Bir zamanlar biz de millet hem nasıl milletmişiz

Gelmişiz dünyaya milliyet nedir öğretmişiz

Kapkaralıkken bütün afakı insanıyetin

Nur olup fişkırmışız ta sinesinden zulmetin (Ersoy, 2016, s, 199)

Akif, Bülbül şiirinde de Batı'ya yenilen ve İslam uğrunda kahramanlık destanları yazan atalarının mazisine layık olamayan bir mağlubun duygularını yansıtır. Mazi ihtişam ve gurur ama aynı zamanda hâlin trajedisini artıran bir unsur olarak dikkat çeker. Onu söyleten ve gururunu kıran ise farklı ve rakip bir din ve medeniyetin sahibi Batı'dır:

Ne hüsrandır ki: Şark'ın ben vefâsız, kansız evlâdı

Serâpâ Garba çiğnettim de çıktım hâk-i ecdâdı

Hayâlimden geçerken şimdi fikrim herc ü merc oldu

Selahaddin-i Eyyubilerin Fatihlerin yurdu

Ne zillettir ki nâkûs inlesin beyninde Osman'ın

Ezan sussun fezâlardan silinsin yâdı Mevlâ'nın

Ne hicrandır ki en şevketli bir mâzi serâp olsun

O kudretler o satvetler harâb olsun türâb olsun

Çökük bir kubbe kalsın mabedinden Yıldırım Hân'ın

Şenâatlerle çığnensin muazzam kabri Orhan'ın
Ne haybettir ki vahdet-gâhı dînin devrilip taş taş
Sürünsün şimdi milyonlarca me'vâsız kalan dindaş (Ersoy, 2016, s, 451)

Akif'in bu mısraları, devlet ve millet ekseninde mazinin arandığı şiir metinlerdir. Mahrumiyet ve yenilmişlik hâkim tonlar ve duygular olarak öne çıkar. Aynı zamanda hâl ve toplum yerilir. Bir örnek de Fuat Köprülü'nün "Akıncı Türküsü" şiiridir. Bu şiirde de kişileştirilen ve tarihe tanık tutulan Tuna Nehri'nin gözünden Osmanlı'nın zayıflaması, gerilemesi ve Tuna kıyılarından tamamen uzaklaşılması konu edilir. Mazi bütün ihtişamını tamamen trajik bir tabloya bırakmıştır. Tuna, bağrındaki kefensiz şehitlerle eski demleri anar. Akıncıların kahramanlıkları ve zaferleri ters yüz olmuş, mağluplar kargaya, mazinin şanlı askeri ise şahine teşbih edilmiştir:

Söğüt dallarında hasta serçeler
Eski akın destanını heceler
Tuna ağlıyormuş bazı geceler
Göğsünde kefensiz şehitler varmış
Bozulan bağların üzümü acı;
Âsî köle kesmiş eski haracı;
Yine yedi kral giymişler tacı
Şahin yuvasını kargalar sarmış (Banarlı, 2001, s, 1125)

Şiirinin ana eksenini tarih şuuru ve geleneğin oluşturduğu Yahya Kemal de maziyi her fırsatta anan, onda bütün bir milletin duygularını, sanatını, eylemlerini gören şairlerdendir. Doğup büyüdüğü Üsküp'ten başlamak üzere kaybedilen toprakların hüznü, onu tarihin zaferlerine götürmüştür. İstanbul'un her semtinde, her mimari eserinde Osmanlı'nın toprağı sanat ve imanla yoğuran, kültürüyle vatanlaştıran izlerini görür. Fakat Yahya Kemal ve modern Türk şiirinde tarih bağlamında şiirler yazan Nihal Atsız, Ziya Gökalp, Ömer Yılmaz, Ayhan İnal, Arif Nihat Asya, Dündar Akünal, Oğuz Akkan, Hıfzı Topuz, Niyazi Yıldırım Gençosmanoğlu, Haluk Nihat Pepeyi, Hikmet Turhan Dağlıoğlu, İsmet Zeki Eyüboğlu, Ali Haydar, Mithat Cemal Kuntay, Behçet Kemal Çağlar ve Tahir Olgun gibi şairlerin şiirlerinde hâlden şikâyete pek rastlanmaz. Tarih, onların şiirlerinde daha ziyade nostaljik bir unsur olarak yer alır (Canatak, 2001, s, 159-652).

Bu minvalde hem adları geçen şairlere hem de başka pek çok şaire ait çok sayıda şiirin varlığı, mazi arayışının edebiyat tarihimizde asırlardan beridir devam eden bir tema olduğunu, kişilerin bireysel hâllerindeki kırılmalara ve toplumun yaşadığı inkırazlara bağlı olarak örneklerinin devirden devire değiştiğini göstermektedir. Başta Balkan savaşları sonrasındaki büyük yıkımdan kaynaklı yitirme ve tükenme duygularının ağır bastığı mazi arayışlı şiirler olmak üzere zamaneye yergi, maziye övgü içeren bu metinlerde zaman, tasavvuftaki aşkın ve metafizik cepheli anlayışın dışında, reel hayatın sınırlarında ve canlı hatıraların hüznüyle yâd edildiği duygu atmosferinde konu edilmiştir. Tanzimat sonrası metinlerde şairi maziye döndüren asli sebep geçmişten farklı olarak Batı'dır. Daha önceleri adalet ve liyakat arayışları şairi kendi iç dinamikleri içinde düşünmeye zorlarken sonraları bu durum yenilgilere ve özgüven arayışına bağlı olarak Batı merkezli konum alma ve teselli arama ekseninde gerçekleşmiştir.

SONUÇ

İnsanın yazıyla ve sözle münasebetinin olduğu ve bunu da estetik bir kaygıyla kaleme aldığı hemen her yerde hafızası da vardır. Yazar-şair bir metni anlatırken hangi kurguyu inşa ederse etsin devrinden ve çevresinden büsbütün kopuk değildir. Klasik bir edebî ortamda gelenekle yetişen divan şairlerinin de devirlerinden, ortamlarından ve ilgilerinden uzak kalmaları düşünülemez. Şairlerin zamanla ilgili tasavvurlarında da devirleri ve kendilerinden önceki dönemleri etkilidir.

Osmanlı klasik edebiyat metinlerinde an'a yergi maziye övgü bağlamında yani devir mukayeselerinde hiciv önemli bir üslup özelliği olarak ortaya çıkmıştır. Adalet ve liyakat arayışına, değerli hissedilme beklentisine bağlı olarak beliren mutsuzluk ve huzursuzluk, şairi iç âlemiyle dış dünya arasında bağlar kurmaya sevk etmiştir. Bazen bu bağ zamanları aşarak duyulan ve imrenilen devirlere dönüş hissi uyandırmıştır. Var olan realite ise karamsarlık oluşturmuş, bu da şairi zamaneye ve idareye tenkitçi gözle bakmaya, hadiseleri eleştirel bakış açısıyla yorumlamaya itmiştir. Yine mazinin duygusal bir ruh hâliyle kimi zaman romantik bir bakış açısıyla yoklanması ve hatırlanması, geçmişe ve geçmiştekilere övgülerin dizilmesini sağlamış; zıt duygular zamanlara bakışta zıt üslupları yani methiye ve hicviyeyi öne çıkarmıştır.

Maziye hasret ve devre yergi bağlamındaki şiirlerin şairlerinin tarih bilgisi ve bilinciyle de ilgileri vardır. Osmanlı'nın muhteşem dönemlerinin anıldığı asırların padişahlarına özellikle de Fatih Sultan Mehmet, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman'a özel göndermeler

yapılmıştır. Yine tarihte yaşamış kimi sultanlar ve devlet adamları da ideal bir yönetim veya olumsuz tutumla yakalanan acı sonları örneklendirmek üzere şiirlere konu edilmiş, idareciler bu vesilelerle uyarılmıştır.

Maziye övgü zamaneye yergi içeren bu metinlerin reel hayatla bağlantılı olarak yazıldıkları bazı tarihî gerçekliklerle de anlaşılmaktadır. Şairi söyleten şey sadece şahsi beklentisi değil toplumun içinde bulunduğu çalkantılı durumdur da. İster sosyal huzursuzluğun şairi arzularından etmesi isterse arzularına kavuşamamış olmanın verdiği karamsarlıkla şairin toplumda hep kötülük ve adaletsizlik görmesi onun ürettiği şiir metniyle iç dünyası arasındaki bağları dışa vurur. Bu metinlerin çoğulluğu ve benzerliği ise değerlendirmeleri şahsi ve tekil olmaktan çıkarır. Şair dilinden bir devre dair tarihle ve hayatla paralel okumalar yapılmasına, tarihî nakillerin edebî metinler yardımıyla daha geniş ve derin yani daha çok boyutuyla yorumlanmasına imkân verir.

KAYNAKÇA

- Akkuş, M. (1993). *Nef'î divanı*. Akçağ Yayınları.
- Aksüt, A. K. (1939). *Koçi bey risalesi*. Vakit Gazete Matbaa Kütüphane.
- Banarlı, N. S. (2001). *Resimli Türk edebiyatı tarihi*. MEB Yayınları.
- Baykal, S. (1999). *Peçevi İbrahim Efendi peçevi tarihi*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Bektaş, E. (2009). Kaşki redifli gazeller üzerine bir değerlendirme. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 4/2 Winter 2009
- Beyatlı, Y. K. (1995). *Kendi gök kubbemiz*. MEB Yayınları.
- Bilkan, A. F. (1997). *Nâbî divanı*. İstanbul: MEB yayınları.
- Canatak, A. (2001). *Cumhuriyet devri Türk şiirinde tarih teması (1923-1960)*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi. İstanbul.
- Canım, R. (2001). *Latîfî, tezkiretü'ş-şu'ârâ ve tabsıratü'n-nuzamâ (inceleme-metin)*. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Çavuşoğlu, M. (1978). 16. yüzyılda yaşamış bir kadın şair: Nisâyî, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı: IX. 1978.
- Emecen, M. F. (2016). *İmparatorluk çağının Osmanlı sultanları II, II. Selim'den sultan İbrahim'e (1566-1648)*. İSAM Yayınları.
- Ersoy, M. A. (2016). *Safahat*. Eski ve yeni harfli metinler ile bir arada karşılaştırmalı neşir (Edisyon Kritik) ve ek olarak safahat dışında kalmış şiirlerinden 100 şiir-3550 mısra (Haz: M. Ertuğrul Düздаğ). İz Yayınları.
- Gürel, R. (1999). *Enderunlu Vâsîf divanı*. Kitabevi Yayınları.

- Hamami, E. (2001). *Rami dîvânı*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Harmancı, M. E. (2013). *Süheylî Ahmed bin hemdem kethudâ, Divan*. www.ekitapkulturturizm.gov.tr
- İsen, M. (1994). *Acıyı bal eylemek, Türk edebiyatında mersiye*. Akçağ Yayınları 1994.
- İsen, M. (1994). *Kühü'l-ahbar'ın tezkire kısmı*. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1994.
- Kaplan, M. (2001). Manzum nasihat-namelerde yer alan konular. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, No. 9. Jan. s.181, 2001.
- Kılıç, F. (2018). *Meşâ'irü'ş-şu'arâ*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59036,asik-celebi-mesairus-suarapdf.pdf?0>
- Kurnaz, C. (1997). *Divan şiiri yazıları*. Akçağ Yayınları, 1997.
- Kut, G. (2006). *Yazmalar arasında eski Türk edebiyatı makaleleri*, Simurg Yayınları, 2006.
- Kut, G. (1970). Veysi'nin divanında bulunmayan bir kasidesi üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1970.
- Kutlar Oğuz, F. S.- Yıldız, A., Durmuş, T. I. (2018). *Dîvân-ı firâk-ı Esîrî (sergüzeştname-gazavâtnâme-pendnâme-dîvân)*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/60373,divan-i-firak-i-esiripdf.pdf?0>
- Öntürk, T. (2021). Klasik Türk edebiyatında mizahın farklı bir yönü: şairin kendini alaya alması. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 4, 32-47.
- Özgül, M. K. (2004). *Türk edebiyatında siyasi rüyalar*. Hece Yayınları.
- Öztürk, M. (2013). Matemin keyfini çıkarmak: klasik Türk şiirinde ölümlere duyulan sevinçler. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/1 Winter 2012, p.1803-1824, Turkey
- Suner (Pekin), N. (1977). *Lâtîfî evsaf-ı İstanbul*. Baha Matbaası.
- Şeker, M. (1997). *Gelibolulu Mustafa Âlî ve mevâ'idü'n-nefais fî-kavâ'idi'l-mecâlis*. Türk Tarih Kurumu yayınları.
- Şen, A. T. (2008). *The dream of a 17th century Ottoman intellectual: Veysî and his habname*, Degree of Master, Sabancı University, Spring.
- Tuğluk, M. E. (2018). *17. yüzyıla ait harekeli bir eser: Kadiri Muhyiddin'in manzum nasihatnamesi (inceleme-metin-sözlük-özel isimler dizini-tpkıbasım)*. Adıyaman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Ürekli, B. (1997). Dördüncü Murad devrine dâir Kadızâde'nin bir manzûmesi. *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 11, 277- 300.
- Yıldırım, A. (2020). *17. yüzyıl dîvân şiirinde zaman (Hâletî [Ö. 1631] - Nef'î [Ö. 1635] - Nâ'îlî [Ö. 1666] - Neşâtî [Ö. 1674] - Nâbî [ö. 1712])*. Sakarya Üniversitesi, Doktora Tezi.